

psychologická podpora objasňování a vyšetřování trestných činů s extremistickým podtextem

**JUDr. Mgr. Joža SPURNÝ, Ph.D., Policejní akademie ČR,
katedra společenských věd
Mgr. Ingrid MATOUŠKOVÁ, Ph.D., Bankovní institut,
Vysoká škola Praha**

Extremismus je politologický pojem označující (v nejobecnější rovině) hraniční, nestandardní či jinak abnormální společenské jevy a jejich nositele. Je předmětem teoretického i praktického zájmu řady vědních oborů – politologie, kriminologie, sociologie, trestního práva, mezinárodního práva, odborně bezpečnostních disciplín a – v neposlední řadě – psychologie. Poznání a vysvětlení extremismu předpokládá multidisciplinární přístup k jeho řešení.

Pojem extremismus je nejednoznačný¹⁾. Ministerstvo vnitra ČR definuje extremismus jako „protiprávní činnost vycházející z ideových pohnutek, která je namířena proti základním lidským právům a svobodám, demokratickým základům, svrchovanosti a územní celistvosti státu“. Konkrétnější (a delší) vymezení pojmu extremismus obsahuje definice policejní praxe, podle které extremismus představují „verbální, grafické, fyzické a jiné aktivity, spojené zpravidla s vyhraněným ideologickým nebo jiným kontextem, které vyvíjejí jednotlivci nebo skupiny osob s názory výrazně vybočujícími z všeobecně uznávaných společenských norem, se zřetelnými prvky netolerance, zejména rasové, národnostní, náboženské nebo jiné obdobné nesnášenlivosti, a které útočí proti

---

¹⁾ Ve Velké Británii se pojem extremismus nepoužívá, považuje se za nepřesný, místo toho se hovoří o jeho jednotlivých projevech – rasismu, nacionalismu, xenofobii, fašismu, antisemitismu, anarchismu, náboženském extremismu a terorismu aj.

demokratickým principům, společenskému uspořádání, životu, zdraví, majetku nebo veřejnému pořádku" ²⁾.

Pro psychologii, která se zaměřuje na prožívání a chování jedince, příp. skupiny, je pojem extremismus obecným, psychologicky obtížně uchopitelným pojmem. V čem může být kriminalistická psychologie užitečná při poznávání, vysvětlování a řešení praktických problémů spojených s extremismem? Které faktory forenzně psychologického rázu ovlivňují interakci pachatelů a obětí trestných činů s extremistickým podtextem, jejich prožívání a chování? Jakým směrem je užitečné rozvíjet forenzně psychologické poznání (to je teorii i empirii) o extremismu a jeho projevech tak, aby reflektovalo potřeby policejní praxe?

Současný stav rozpracování problematiky extremismu v psychologii

V odborné literatuře se v posledních letech (od 80. let) ustálil pro trestné činy z nenávisti termín „hate crimes“. Jedná se o násilné činy páchané proti osobě nebo věci jen nebo převážně z důvodu rasy, víry, etnické příslušnosti, pohlaví, politické nebo sexuální orientace, věku nebo duševního či tělesného postižení této osoby nebo vlastníka či držitele takovéto věci³⁾. Pojem trestné činy páchané z nenávisti není překladem zcela přesný, zahrnuje totiž nejen trestné činy (viz § 3 trestního zákona), ale také přestupky dle § 8 odst. 2 zákona o přestupcích. Ministerstvo vnitra ČR uvádí ve svých každoročních zprávách o problematice extremismu na území České republiky pro pojem „hate crimes“ český ekvivalent „kriminalita motivovaná rasovou, národnostní nebo jinou sociální nenávistí“, nově též jako „kriminalita s extremistickým podtextem“.

---

²⁾ Závazný pokyn policejního prezidenta č. 70/1999 Sb., kterým se upravuje činnost příslušníků Policie ČR na úseku boje proti extremistické kriminalitě.

³⁾ Reid, S. T.: Crime and Kriminology. Boston, 2000, s. 188-191. In: Schneider, H. J.: Politische Kriminalität. Kriminalistik, 2001, č. 1, s. 22.

Vzhledem k teoretickému i praktickému zaměření a obsahu kriminalistické psychologie, tj. psychologické podpory při objasňování a odhalování trestné činnosti, jsou předmětem našeho zájmu **trestné činy s extremistickým podtextem**.

Při vysvětlování podmínek a příčin existence extremismu se v odborné literatuře setkáváme s následujícími (především kriminologicky orientovanými) přístupy a teoriemi ⁴⁾:

a) Teorie orientované na společnost

Podle těchto sociologicky pojatých teorií se spatřují příčiny existence extremismu např. ve společenském znevýhodnění skupin pohybujících se na okraji společnosti (teorie marginalizace), ve slábnoucí úloze společenských institucí, v uvolňujících se mezilidských vztazích, v oslabení až ztrátě kontroly společnosti (stav anomie).

b) Teorie orientované na skupinovou dynamiku

hledají příčiny existence extremismu ve vlivu sociálních skupin a konfliktů mezi nimi (násilí jako prostředek k obhájení skupinových norem, k utvrzení identity skupiny, jako důsledek odlišných kulturních vzorců chování v různých společenských vrstvách).

c) Teorie zaměřené na osobnost pachatele,

kdy příčiny extrémního chování se hledají v poruchách socializace jedince, ve výchovných vlivech (vychovávání autoritativní osobností, postrádají sebevědomí, identifikují se se silnými osobnostmi).

Co se pachatelů extremistického násilí týká, jsou v literatuře popsány čtyři základní typy (dle motivace k extremistickému násilí)⁵⁾:

➤ **pachatelé pro zábavu a vzrušení**, tzv. zážitkové extremistické násilí („thrill-seeking hate crimes“):

---

⁴⁾ Schneider, H. J.: Politische Kriminalität. Kriminalistik, 2001, č. 1, s. 25.

⁵⁾ McDevitt, J. - Bennett, S.: Hate Crime offenders: An expanded typology. Journal of Social

motivem jejich jednání je vzrušení z konfliktu se zákonem, členové obvykle následují vůdce, touží po obdivu a moci, vůči obětem nemají předsudky ani nenávist;

- **pachatelé vidící sami sebe jako obránce svého světa,** reaktivní extremistické násilí - „reactive hate crimes“):
pachatelé cítí ohrožení vlastního světa a hodnot, své skutky činí „v zájmu dobra“ a majority, brání životní prostor obvykle proti příslušníkům minoritní skupiny;
- **pachatelé s životní misí sprovodit zlo ze světa,** misionářské extremistické násilí („mission hate crimes“):
pachatelé usilují o to, zbavit svět od určitých skupin, osob, které vnímají jako zlo (ohrožují jejich rasu, víru), jsou bojovníky, kteří očišťují svět od zla, touží po pomstě, nespokojují se jen s akty vandalismu a zastrašování;
- **pachatelé násilí jako odplaty za jim provedenou křivdu,** odvetné extremistické násilí („retaliatory hate crimes“):
pachatelé reagují na zprávu (fámu) o incidentu namířeném proti příslušníkům jeho vlastní skupiny (pravdivost zprávy je nezajímá), jsou hnáni touhou po pomstě.

Z těchto a podobných typologií se pak rekrutují snahy o vymezení charakteristických osobnostních vlastností, psychologického profilu pachatele trestných činů s extremistickým podtextem.

Ilustrativním pokusem je například profil teroristy vypracovaný týmem analytiků ministerstva zahraničních věcí USA ⁶⁾: osoby ve věku kolem 30 let, s výraznou aktivitou, s vysokoškolským vzděláním, terorismus je pro ně „vedlejší pracovní činností“, vnitřně přesvědčeni o své vlastní síle, v

---

Issues, 2001, č. 58.

⁶⁾ Chmelík, J.: Extremismus a jeho právní a sociologické důsledky. Praha : Linde, 2001. s. 167.

převážné míře introverti, přesvědčení o vlastní morální nadřazenosti, neteční k utrpení svých obětí, ochotni obětovat sami sebe, vyžadují respekt, jinak si ho vynucují násilím, vyhledávají publicitu, věří, že násilí je morálně ospravedlnitelné. Osobnostní rys pachatele, na kterém se shoduje většina autorů zabývajících se extremismem, je autoritářství. Autoritářská osobnost je nekompromisní jedinec s vyhraněnými černobílými názory na společnost i na to, co považují za správné a žádoucí chování. Rozhodně nesnášejí nejistotu či nejasnost co do sociálních vztahů. Mají tendenci žít podle vlastních přísných pravidel a pohrdat lidmi s odlišným způsobem života. Jsou produktem autoritářské výchovy, vyžadující bezmeznou poslušnost, s absencí pozitivních citových vazeb uvnitř primární skupiny.

V posledním období lze v odborné diskusi pozorovat změnu úhlu pohledu, posun od hledání společných znaků, „typických“ osobnostních vlastností extremistů, k analýze jejich individuálních projevů a chování, vnitřním zdrojům agresivních projevů, vlivu vztahových skupin, jejich struktury a dynamice, ke specifikám interakce pachatelé - oběti, včetně hledání metod a postupů, jak objasňování a vyšetřování trestných činů s extremistickým podtextem zefektivnit.

Při aplikaci psychologických poznatků do policejní praxe (resp. do psychologické přípravy na PA ČR), při posuzování, v čem může být psychologie při řešení konkrétního praktického problému užitečná (aby nedocházelo k jeho umělé psychologizaci, ale zároveň aby nepřevládlo kriminologické pojetí), zvažujeme:

- *Co tvoří psychologickou podstatu zkoumaného jevu (strukturální a procesuální, dynamické stránky jevu při uplatnění činnostního, interakčního a situačního přístupu) - co je výsledkem.*
- *Pomocí kterých klíčových psychologických kategorií a pojmů lze zkoumaný jev charakterizovat, uchopit (z jakého úhlu pohledu ho řešíme, co je výsledkem).*

- *Které psychologické teorie a koncepce lze aplikovat k vysvětlení zkoumaného jevu, praktického problému.*
- *Jsou-li stávající teorie a koncepty k objasnění praktického problému dostačující, nebo problém vyžaduje hledat nové vztahy a zákonitosti, doplnit existující teoretické konstrukty o další zjištění, vytvářet z empirie vyvozené teorie.*

Psychologická podstata trestných činů s extremistickým podtextem

V psychologickém pojetí představují trestné činy s extremistickým podtextem násilnou interakci převážně skupinového charakteru, kdy **motivem jednání pachatele je vyhraněný (extrémní) postoj** vůči oběti pro její politické přesvědčení, národnost, rasu, vyznání, sexuální orientaci a další její zvláštnosti, nebo příslušnost ke skupině, vůči které pachatel zaujímá (z uvedených ideových pohnutek) nepřátelský postoj (odlišnost skupiny ji činí v očích pachatele nebezpečnou). Extrémnost postoje, který pachatel zaujímá, souvisí buď s **cíli**, které svým jednáním sleduje, nebo s **prostředky**, které k dosažení svých cílů využívá.

Psychologickým základem interakce je **agresivní jednání** (v různých podobách a intenzitě) pachatele, jako behaviorální projev vyhraněně negativního postoje v podobě předsudků a stereotypů, jaké zaujímá jedinec (pachatel) či skupina vůči objektu své agrese - druhému jedinci (skupině). Ten je pro své odlišnosti (ideologie, národnost, rasa, vyznání, sexuální orientace aj.) pachatelem nepříznivě posuzován, vyvolává u něho odpor a odmítání. Postoj pachatele (jeho osobní ideologie) úzce koresponduje s ideologií skupiny, jíž je členem.

Objektem zájmu extremisticky orientovaných skupin a jedinců (obětmi) se stávají jednotlivci a skupiny jako nositelé znaků, k nimž mají pachatelé vyhraněný, negativní vztah. Riziko stát se obětí trestného činu tak závisí na sociálním postavení jedince, jeho osobnostních zvláštnostech, postojích, které zastává,

příslušnosti k určité skupině apod., přičemž jeho **individuální identita je v tomto případě irelevantní**. Vedle bezprostřední újmy, vzniklé u konkrétního objektu útoku, má čin dopad na širší okolí oběti (pro jeho širší referenční skupinu) – tzv. trestné činy s poselstvím.

Prostředky používané pachateli trestných činů s extremistickým podtextem úzce korespondují s ideologií, kterou zastávají, s cíli (skupinovými, individuálními), k nimž směřují, a způsoby, jak jich dosahují. Základem skupinové ideologie může být touha po moci, demonstrace síly, pocit výlučnosti či nadřazenosti, víra (učení sekt), antipatie k jiným skupinám, k určitým činům, názorům apod. Způsoby páchání trestných činů s extremistickým podtextem mají podobu nejrůznějších druhů a forem agrese – od verbálních útoků, šíření textů s extremistickým obsahem až po fyzickou agresi vůči osobám či předmětům.

Explanační schéma k uchopení psychologické podstaty trestných činů s extremistickým podtextem

Jak vyplývá z dosud uvedeného, klíčovými explanačními pojmy k objasnění vnitřních zdrojů pachatelova jednání jsou **sociální postoje**, které zaujímá – v tomto případě pak postoje zformované na základě **předsudků a stereotypů**.

Postoj můžeme definovat jako **tendenci ke konzistentnímu hodnocení a chování**. Projevuje se v subjektivní interpretaci poznávané skutečnosti, v prožívání i konání, čímž ovlivňuje všechny stránky psychické činnosti. Postoj konativní pohotovost, jejíž realizace závisí na konkrétních podmínkách. Na vzniku a utváření postoje se podílejí kognitivní, emocionální a volní procesy. **Kognitivní složka** zahrnuje to, co jedinec o objektu svého postoje ví, jeho poznatky o objektu. **Emocionální (afektivní) složka** postoje zahrnuje emoce, které objekt postoje v jedinci vyvolává (sympatie, antipatie, zlost, nenávisť). Určuje sílu (intenzitu) postoje tím, že mu propůjčuje subjektivní význam. Emočně silně akcentované postoje, zejména předsudky, mohou být

zcela iracionální a mohou být provázeny falešnými informacemi. Extrémně pozitivní nebo negativní postoje jsou nejsilnější a odolné vůči změně. Intenzita postoje může být vyjádřena pozicí v prostoru kontinua od extrémně pozitivního přes neutrální k extrémně negativnímu postoji. **Konativní** složka (behaviorální predispozice) vyjadřuje snahu či pohotovost chovat se vůči objektu postoje určitým způsobem.

Předsudky jsou v sociální psychologii chápány (zúženě) jako nepřátelské postoje vůči určitým etnickým, náboženským a jiným skupinám, jako postoje, které mají iracionální původ a jádro. Allport (1954, in: Nekonečný 1995, s. 194) definuje předsudek jako „...antipatii na základě falešného a nepružného zobecnění, která může být pocítována a také vyjadřována“. Tato antipatie se může zaměřovat proti skupině jako celku, nebo proti individu, protože k této skupině náleží. Smith a Smith (1958) charakterizují předsudky jako „emocionálně založený postoj pro nebo proti individuům nebo skupinám, který ignoruje relevantní, objektivní kritéria usuzování“.

Stereotypy chápeme jako mínění o jedincích a skupinách, která jsou předem dána, jako šablonovité způsoby vnímání a posuzování toho, k čemu se vztahují; nejsou produktem přímé zkušenosti individua, jsou přebírány a udržují se tradicí. Stereotypy jsou druhem předsudků o určité sociální kategorii. Nebezpečí vytvořených stereotypů spočívá v tom, že je postupně vnímáme jako objektivně pravdivé, obecně známé. Vytváříme si schéma - filtr, skrze který zpracováváme informace o objektu. Takové zpracování informací má efekt tzv. homogenity vnějších skupin (outgroup homogeneity), tj. příslušníky jiné skupiny pokládáme za stejné (na rozdíl od členů vlastní skupiny). Vnímání jiných skupin tíhne k extrémní polarizaci a převládá ta negativní. Podvědomé přisuzování negativních vlastností, které jedinec ve skutečnosti nemá, vede u pachatele extremistického násilí k racionalizaci jeho jednání.

Metodika analýzy motivace k páčání trestných činů s extremistickým podtextem

Mezi nejfrekventovanější trestné činy s extremistickým podtextem páchané na území České republiky patří⁷⁾:

- § 261,260 - podpora a propagace hnutí směřujících k potlačení práv a svobod člověka;
- § 198 - hanobení národa, etnické skupiny, rasy a přesvědčení;
- § 196/2 - násilí proti skupině obyvatel a proti jednotlivci;
- § 198a - podněcování nenávisti vůči skupině osob nebo k omezování jejich práv a svobod.

Společným povinným znakem skutkových podstat uvedených rasově motivovaných trestných činů je **motiv jednání pachatele**, který je také typickou zvláštností předmětu vyšetřování. Pohnutka u rasově motivovaných trestných činů je povýšena na základní znak skutkové podstaty (kromě 196/2, kde jde o kvalifikovanou skutkovou podstatu).

Vysuzování konkrétních pohnutek, motivů jednání, které vedly ke spáchání trestného činu s extremistickým podtextem, představuje při objasňování a vyšetřování jednu z klíčových a současně nejobtížnějších činností ve fázi dokazování. Z toho pramení potřeba vybavit vyšetřovací praxi psychologickými doporučeními a postupy k poznávání a posuzování motivace k páčání trestných činů s extremistickým podtextem.

Proces poznání klíčových motivů jednání pachatele trestného činu s extremistickým podtextem lze optimalizovat využitím postupu **víceúrovňové analýzy motivačního pozadí spáchaného skutku**, jak naznačuje následující schéma:

SCHÉMA : OBRÁZEK PŘILOŽEN

---

⁷⁾ Informace o problematice extremismu na území České republiky v roce 2005. Praha: Ministerstvo vnitra 2006, s. 12.

Výchozím explanačním pojmem a současně metodickým nástrojem k identifikaci motivů jednání pachatele extremistického násilí představují postoje, které pachatel zastává a prezentuje.

Psychologická analýza kognitivní, afektivní (emocionální) a konativní složky **postojů** spočívá v:

- deskripci a analýze chování jedince při šetřeném skutku (způsob spáchání, forma násilí, aktuální role jedince v situaci, jak se v jeho jednání odrazily vlastnosti postojů jako extrémnost, konzistentnost, multiplexita, konsonance);
- identifikaci emocí, pod jejichž vlivem jednal, a jejich zdrojů (aktuálních afektivních spouštěčů chování), aktuální psychický stav jedince;
- analýze procesů vnímání, myšlení, hodnocení a rozhodování jedince v situaci, jeho názorů odrážejících ideologii skupiny, jíž je členem, v posouzení schopnosti jedince anticipovat následky.

V dalším rozpracování námi naznačené psychologické analýzy postojů do podoby metodického postupu („manuálu“ pro vyšetřovací praxi v podobě konkrétních otázek k jednotlivým bodům analýzy) spatřujeme konkrétní přínos kriminalistické psychologie při objasňování a odhalování trestných činů s extremistickým podtextem.

Literatura:

Brožková, J.: Trestné činy páchané z nenávisti (diplomová práce). Praha: Univerzita Karlova, 2006.

Čírtková, L.: Policejní psychologie. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006.

Danics, S. - Kamín, T.: Extremismus, rasismus a antisemitismus. Praha: Policejní akademie ČR, 2006.

Chmelík, J.: Extremismus a jeho právní a sociologické aspekty. Praha: Linde, 2001.

Marešová, A. a kol.: Kriminologické a právní aspekty extremismu. Praha: IKSP, 1999.

Mcdevitt, J. - Levin, J. - Bennett, S.: Hate Crime offenders: An expanded typology. Journal of Social Issues, 2001, č. 58.

Ministerstvo vnitra ČR: Zpráva o postupu státních orgánů při postihu trestných činů motivovaných rasismem a xenofobií nebo páchaných přívrženci extremistických uskupení na území ČR v roce 1998. <http://www.mvcr.cz/extremis/1998/obsah.html>.

Schneider, H. J.: Kriminologie für das 21. Jahrhundert. Münster: LIT Verlag, 2001.

Spurný, J. - Matoušková, I.

Psychologická podpora objasňování a vyšetřování trestných činů s extremistickým podtextem

SOUHRN

Extremismus je politologický pojem, označující (v nejobecnější rovině) hraniční, nestandardní či jinak abnormální společenské jevy a jejich nositele.

V psychologickém pojetí podstavují trestné činy s extremistickým podtextem násilnou interakci převážně skupinového charakteru, kdy motivem jednání pachatele je vyhraněný (extrémní) postoj vůči oběti pro její politické přesvědčení, národnost, rasu, vyznání, sexuální orientaci a další její zvláštnosti.

Klíčovou a současně nejobtížnější činností policistů při objasňování a vyšetřování trestných činů s extremistickým podtextem je nelézání a posouzení konkrétních pohnutek, motivů jednání které vedly k jejich spáchání.

Výchozím explanačním pojmem a současně metodickým nástrojem k identifikaci motivů jednání pachatele extremistického násilí představují postoje, které pachatel zastává a prezentuje.

Jak optimalizovat postup při posuzování postojů a hledání pohnutek (vnitřních příčin) jednání pachatelů trestných činů s extremistickým podtextem, pojednává publikovaný text.